

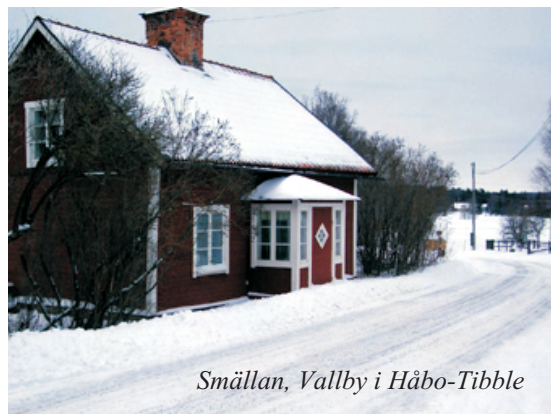

Thetorp, Håtuna

Udden, Håtuna

Ett litet urval av alla de egnahem som finns kvar i Upplands-Bro, samt Svea Gustavsson i Hällen, Håbo-Tibble under samspråk med Carl Gunnar Jansson. Foto Bengt Borkeby 24 februari 2004.

Smällan, Vallby i Håbo-Tibble

Fredrikslund, Bro

Köpmanvägen 15, Bro

Bygedgårdsvägen 34, Kungsängen

Ekberga, Stationsvägen 52, Bro

Egnahemmet Hällen

Fornsigtuna i ny belysning

Medlem i UKF

... får fortlöpande information om hembygdsvetenskap, om föreläsningar, exkursioner och studiebesök. Medlem blir man genom att sätta in årsavgiften 90 kr på postgiro 27 58 94 - 4. Du får UKF:s medlemsinformation 3 - 4 gånger per år. Då och då kommer också den här skriften, *Kultur & Historia*.

UKF:s böcker och skrifter

... finns att köpa på biblioteken i Upplands-Bro, i Bålsta Bokhandel och direkt hos UKF tel 08 - 582 413 55 (telefonsvarare).

Du kan också sätta in bokens pris + porto 45 kr på UKF:s postgiro 27 58 94 - 4, eller beställ med e-brev ukf@ukforsk.se. Böckerna levereras då till dig med inbetalningskort.

UKF:s hemsida har ny adress

www.ukforsk.se

Som du ser är den nu mycket enklare än den förra. Du hittar massor av information. Börje Sandén har kontinuerligt lagt ut bl a kompletterande uppgifter till artiklarna i hembygdsvetenskap.

Tredje artikeln om egnahemsrörelsen

signerad Carl Gunnar Jansson

I två nummer av Kultur & Historia har vi fått ta del av vad Carl Gunnar Jansson har forskat fram om egnahemsrörelsen. I den första artikeln fick vi läsa om *idéhistoria*, en viktig ingrediens i forskningens grunder. Han visade då på möjliga impulser till den svenska egnahemsreformen i början av 1900-talet.

Hur reformen växte fram till beslut i riksdagen och vad resultatet blev av ett mångfasetterat arbete fick vi följa i den andra artikeln.

I en tredje och sista artikel ger oss Carl Gunnar ett fylligt material över ett antal typiska egnahem bland de många som byggdes i Upplands-Bro. Forskarens och författarens *underifrånperspektiv* är mycket tydligt när han beskriver det historiska skeendet.

- Sid 3. *Hällen* - ett av egnahemmen på Mariedals mark. Det är Svea Gustavsson som berättar. Fortfarande och under stor del av sitt liv har hon bott på Hällen. Svea får också vara det här numrets omslagsflicka.
- Sid 5. Med arkivens hjälp har Carl Gunnar letat fram och förtecknat ett stort antal av de ca 50 egnahemmen i Upplands-Bro.
- Sid 6. Hällen, eller som fastigheten officiellt heter i jordeboken *Kyrkbyn 4:8*, styckas av 1912. Tomten var redan bebyggd vid det tillfället.
- Sid 8 - 9. Bokverket *Sveriges bebyggelse, topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd, del V*, som utgavs 1947 innehåller uppgifter om nästan alla bebyggda fastigheter omkring 1945.
- Sid 10. Byråkratien är väl utvecklad. Exempelvis omfattade ingressen till låneansökan fyra tätskrivna sidor.
- Sid 11. *Skeppsbacka i Bro* den 18 oktober 1912 - ännu ett exempel på byråkratiska avstånd.
- Sid 12 - 13 Säljkatalog från AB Helios med annonser från Bro.
- Pärmens baksida. Så här ser en del av egnahemmen ut i februari 2004.

Välkomna till vårens program

Onsdag 24 mars kl 19.00.

Utställningshallen på Skällsta säteri, nära Håtuna kyrka vid vägen mot Nyborg. *Håtuna - en centralort i gammal tid. Håtunaleken och Fornsigstuna*. Börje Sandén berättar om Håtunalekens roll i historien och introducerar oss i den senaste forskningen kring det medeltida Fornsigstuna nuvarande Signhildsberg.

Den nya ägaren av Skällsta säteri, Karl-Erik Karlsson, bjuder på kaffe i sin stora utställningshall. *Föranmälan* till UKF senast en vecka innan, tel 08 - 582 405 15 eller e-brev till ukf@ukforsk.se.

Onsdag 7 april kl 19.00

I observatoriet vid Kvistaberg. Repris av höstens övertecknade arrangemang. *Välkomna att titta på stjärnhimlen*

Amatörastronomerna Johnny och Conny Ljung berättar om stjärnhimlen. Antalet deltagare är begränsat. Ring 08 - 582 405 15 och anmäl ditt intresse, eller e-brev till ukf@ukforsk.se.

Onsdag 14 april kl 19.00

Villa Skoga, bakom systembolaget i Kungsängen.

UKF:s årsmöte. Efter förhandlingarna ca 19.30 *Island, isländska sagor och bilder från en rundtur på ön*.

Söndag 16 maj kl 13.00

Grand-tour, Fornsigstuna / Signhildsberg. Se artikel sid 14 - 15.

Här ställs såväl amatörarkeologer som yrkesutövande arkeologer inför något nytt. En konstgjord platå på vilken en stor hallbyggnad uppförts. Några hundratal kubikmeter med stora stenar har lyft upp byggnaden, troligen för att ge den större monumentalitet. Här låg den synliga på långt håll för alla som färdades på den enda vattenvägen till Uppsala. Ytterligare en husgrundplatå finns i området. Den innehåller kanske tusen kubikmeter sten. Sedan man väl fått upp ögonen för denna typ av byggnader har sådana hittas även på andra ställen. Foto: Börje Sandén.

Hela ceremonien med utbringandet av skålar till gudarnas ära skulle vi få bevittna; nyheter utväxlas, skalder framföra sina kväden, rikligt med mat skulle serveras och drycker bäras fram från det särskilda utskänkingsbordet.

Sagor och myter visar upp karaktärsdrag och värderingar som en gång gällde i Norden. Därför är de isländska sagorna värdefulla om vi vill lära känna mänskliga förhållanden bakom de arkeologiska iakttagelserna. De berättar om mod och styrka, obrottslig trohet, en påtaglig respekt för kvinnorna, känsla för rent spel, hur man reste sig mot allt som inkräktade på den personliga handlingsfriheten, hur man kunde dö för en god och rättvis sak, hur man kunde sätta en ära i att dö med ett skämt på läpparna, hur man ville lämna ett gott rykte om sig efter döden.

Forntida idrott

Sagorna ger oss också mängder av detaljer om vad man roade sig med när man samlades till ting och kult. Liksom i det gamla Grekland spelade idrotten en viktig roll. De idrottsliga övningarna hade hela tiden en praktisk funktion, de var en förberedelse och övning inför en bister verklighet, där snabba överfall och plundringar tillhörde vardagen. Då hade man inte något annat att lita till än sin egen kraft och förmåga.

Varje tillfälle till kämpalekar togs tillvara, särskilt vid folkmöten och ting; man anlade särskilda lekvallar med plats för talrika åskådare. Skickligheten på olika slags vapen underhölls, man

gick "med båga sin i skottbacka" och då handlade det inte bara om träffsäkerhet; man skulle skjuta pilen med kraft också.

Spjut var ett betydelsefullt vapen, men tävlingen gick inte ut på att kasta längst, som i våra dagar, man skulle träffa målet med kraft. Nackdelen med spjut som vapen kan tyckas vara uppenbar för oss; när det är kastat, har man inget kvar. Men det bekymrade inte vikingarna; det fanns ju redan kastade spjut att ta till, och dessutom kom nya farande genom luften. Tävlingen gick ut på att kunna fånga spjut i luften. För detta ändamål hade man tävlingsspjut utan spetsar. Och man tävlade i att kunna kasta med såväl vänster som höger arm, ja, att kasta två spjut samtidigt.

Man tävlade naturligtvis i hopp; halsbrytande hopp från höjder, språng över gravar och åar, över hästar, människor och föremål; och det skulle ske i full stridsutrustning.

Simning var en viktig livförsäkring för vikingen ute på havet, i strider kunde man lätt hamna i vattnet; och man tävlade förstås med kläderna på. Det ingick naturligtvis att man skulle slåss i vattnet och hålla den andre under ytan så länge som möjligt, dock utan att motståndaren fick drunkna; segraren måste se till att den "kvävde" fördes levande i land.

Det viktigaste för vikingen var att kunna hantera svärd och sköld. Att öva sig med det i idrottsammanhang var också det farligaste. Därför hade strikta regler utvecklats inför denna sport.

Grand-Tour 2004

Fornsigstuna / Signhildsberg

Söndag 16 maj kl 13.00. Samling vid Signhildsbergs parkering. Åk mot Aske kursgård i Håtuna, därifrån skyltning.

Börje Sandén ställer en ny forskarfråga;

- Vad var det för anläggningar som Aschaneus beskrev 1612? Kan det verkligen ha varit det som grävdes ut 1984 - 1988?

Börje guidar oss på platsen för utgrävningen, vid Signhildsberg och den förbjudna marknadsplatsen. Ta med matsäck. Ingen föranmälan. Välkomna!

Liksom i all idrottsutövning måste allt göras för att undvika allvarliga skador. Kungen som högste övervakare ville naturligtvis inte få sina män lemlästad.

Om striden inte var avgjord medan sköldarna ännu var hela fortsatte man med blanka vapen. Men då fick man inte lämna de två skinnen på 5 x 5 alnar som man spände upp med stroppar i varje hörn. Man gjorde så för att säkert kunna avgöra när striden skulle vara slut; den som tillfogade den andra så stora skador att blod föll på skinnen förklarades som segrare.

Här i Signhildsbergsparken finns idag grunderna till en förhistorisk kungsgård. Inga andra kungsgårdar har bevarats så väl. Fördolt någonstans i herrgårdsparken kan vi förhoppningsvis finna grundstenarna till den medeltida kungsgården där Håtunaleken kan ha ägt rum.

Vi har all anledning att med intresse följa den vidare forskningen kring Fornsigstuna. Den har redan lett till en omvärdering av relationerna Birka - Sigtuna - Fornsigstuna.

Börje Sandén

Läs mer om Fornsigstuna på UKF:s hemsida

www.ukforsk.se

OBS - ny adress!

Fornsigtuna var en av de allra först beskrivna orterna i Mälardalen. Det låg vid samma vatten som nuvarande Sigtuna fast på den motsatta stranden vid en herrgård som heter Signhildsberg. Den isländske författaren Snorre Sturlason gav Fornsigtuna en betydande roll i det forntida Sverige. Det är där som den från Turkland invandrande hövdingen Oden slår sig ner. "Oden tyckte att där var fagra slätter och god jordmån ... han tillägnade sig ett vidsträckt land, som han kallade Sigtuna." Det var här som dyrkandet av Oden började för att sedan flyttas till Uppsala.

främmande sändebud. Inga handelsmän bytte längre pälsverk och slavar mot silver och guld. Slamrandet med sköldar och spjut när kungen förkunnade sina beslut från tingshögen hade för alltid tystnat, så också menighetens jubel och buanden när kämpaglada vikingar visade upp sina idrottsliga färdigheter på lekvalLEN.

Här vid Signhildsberg - fortfarande enligt sagan - utövades till en början den hedniska kulten kring Oden innan hans efterföljare Yngve Frej flyttade den till Uppsala.

Vi behöver emellertid inte nödvändigtvis gå tillbaka till forntiden för att

den historiskt välkände kung Birger Magnusson vistats på sin kungsgård i Håtuna. Där hade han år 1299 under tecknat ett ännu bevarat brev med ortnamnet Fornsigtuna. Sju år senare blev han tillfångatagen av sin bröder på kungsgården i Håtuna, och när han åtskilliga år senare fick sin hämnd på dem uttalade han de berömda orden:

- Minns ni Håtunaleken?

Här lämnade vi för en kort stund sagan värld. Nu återvänder vi dit.)

Sagor har ju på senare tid blivit omåttligt populära, på film och i böcker, precis så omhuldade som de en gång var i forntiden. Hur många hade inte fa-

Sägnernas Fornsigtuna - kungsgård, marknadsplats, vikingars idrottsarena ... ?

Det berättas om Fornsigtuna i sägerna. När det på 1600-talet bytte namn till Signhildsberg var det återigen en isländsk saga som återopades. I den här berättelsen skall vi huvudsakligen utnyttja sagorna för att med deras hjälp försöka skapa en bild av de människor som en gång befolkat Fornsigtuna.

Här har förvisso gjorts arkeologiska undersökningar. De har gett platsen den ram inom vilken vi kan låta människorna framträda. Vi vet därför sedan 1980-talet att här låg en kungsgård med huvudbyggnader av en dittills okänd konstruktion. Här fanns enklare hus som utnyttjades av handelsmän samt bostäder för dem som besökte tings- och marknadsplatsen. Ett fåtal människor har bott här permanent. Det framgår av det lilla antal gravar man funnit i området.

Ödet ville att Fornsigtuna skulle komma att överges. Verksamheten flyttades till platsen för nuvarande Sigtuna omkring år 1000. Över Fornsigtuna lägrade sig i stället friden; den forna samlingsplatsen som sjudit av liv och rörelse blev en beteshage för kreaturen i den intilliggande byn med sina fyra gårdar. En by som för lång tid fick behålla namnet Fornsigtuna.

Inga fartyg lade längre till i Fornsigtunas hamn, ingen kung steg ut ur sin magnifika byggnad för att ta emot

finna sagor och legender om Fornsigtuna. Sådana skapas också i vår tid. I en uppmärksam TV-serie på 1980-talet fick vi veta att Fornsigtuna låg i Västergötland! Det blev stort rabalder i media. Efter en fällande dom i radio-nämnden för osaklighet sände TV en paneldiskussion mellan landets lärde och representanter för den s.k. Västgötaskolan. De lärde förklarade att det riktiga Fornsigtuna låg i Uppland vid en herrgård som heter Signhildsberg. Ett påstående som då inte hade stöd i någon arkeologisk undersökning. 1984 undersöktes bägge platserna. Det västergötska var en ofullbordad ladugård från 1800-talet.

En av de äldsta sagorna gav på 1600-talet ett nytt namn åt Fornsigtuna. Här på sin nybyggda herrgård Signhildsberg bodde nämligen den historiskt lärde Åke Rålamb. Han hade övertygats om att detta var platsen för den i forntiden mycket kända sagan om prins Habor och kungadottern Signhild, kärleksparet som trotsade sina fäders förbud till äktenskap. När Habor förklädd till sköldmö, dvs kvinnlig krigare, besökte Signhild blev han avslöjad, dömd till döden och hängd vid Habor-slätt på andra sidan vattnet. Signhild brände sig inne i jungfruburen.

(Cirka 350 år innan Rålamb döpte om Fornsigtuna till Signhildsberg hade

scinerats av Habor och Signhild. Vi kan följa sagans väg genom tiderna och se hur den broderats ut från en tämligen sparsmakad men kärnfull berättelse i början av 1200-talet till en romantisk Romeo och Juliaversion.

I en annan berömd isländsk saga, även den dokumenterad i flera versioner, uppenbarade sig den kände norske vikingen, sedermera helgonförklarade Olav den helige, i Fornsigtuna. I Snorre Sturlasons tappning från tidigt 1200-tal berättar han hur folket ännu kunde peka ut resterna efter de bryggor där Olav le- gat med sin flotta.

(Såväl dessa stenkummel som paradgatan upp mot den kungliga mottagningshallen kommer vi att titta på när Fornsigtuna och Signhildsberg visas för allmänheten i mitten av maj detta år.)

Hade den norske vikingen kommit som fredlig gäst skulle Olov Skötkonung säkerligen stigit fram med hela sin hird här uppe på höjden för att hälsa honom välkommen. Fanfarer skulle ha ljudit när Olof med sitt manskap vandrade längs den fina paradgatan som ledde från bryggan upp till mottagningshallen. Där inne skulle han placeras i högsätet mitt på norra väggen av den ca 25 m långa byggnaden. Själv skulle Olov Skötkonung sitta i högsätet mitt emot.

Egna hem till mindre bemedlade arbetare på landet

Avsnitt tre

- Carl Gunnar Jansson -

"Det egna hemmet verkar i hög grad uppfostrande, ökar familjeförhållandena och skapar en god medborgaranda. Där det byggs enligt sunda principer, blir det i längden billigare än den hyrda lägenheten; det verkar nämligen som en sparbössa i hvilken under ungdomen nedsläppes öfverskott af kraft och penningar." Nordisk familjebok 1907 "Egna hem"

Hällen – ett av egnahemmen på Mariedals mark

Året är 1912. Albert Natanael Axelson, som ursprungligen kommer från Västergötland, arbetar som kusk på Menlösa gård i Halland. Hans hustru Hulda Teresia bördig från Åland är husa på samma gård. De har två barn: Elisabet tre år gammal och ettåriga Viola. Arbetet som kusk och husa bör ha gett de båda relativt hög status bland statarfamiljerna på gården. De när ändå drömmen om att få äga en egen gård; att rå sig själva.

Hur de två fått reda på att det i det avlägsna Uppland fanns en gård vid namn Mariedal och att denna skulle styckas upp i egnahem, det vet vi inte. Kunskapen om den snart tioåriga reformen, som skulle hjälpa obemedlade arbetare till ett eget småbruk, var säkert vitt spridd i Sverige. I bygden fanns troligen personer, som redan tagit steget från statare till egnahemmare. Lokaltidningen kunde inte gärna undvika att berätta om denna stora, sociala reform. Hur Albert och Hulda låtit sig informeras och varför det blev just Mariedal i Uppland, är dolt för eftervärlden.

AB Hem på landet

Företaget AB Hem på landet hade 1912 köpt in både Mariedal i Håbo - Tibble kommun och Kvarnibble i Håtuna kommun för att här skapa två så kalla-

de egnahemskolonier. Bolaget hade bildats 1899 i den våg av nationalism och landsbygdsromantik, som svepte genom landet. I tjugo lotter på högst 6-7 ha hade gården Mariedal styckats – åkern och hagmarken vill säga. Skogen hade de tidigare ägarna Olsson och Rosenlund tagit hand om och passat på att avverka de skogsplättar, som de nya ägarna – egnahemmarna – skulle bli ägare till.

Hit till en okänd trakt flyttar nu Albert och Hulda med de två barnen. Familjen blir inte ensam även om den är den första som tar sin fastighet i besittning. Snart finns nya småbrukarfamiljer runt om. Genom egnahemsbolaget ordnas ett statligt, borgensfritt lån. Hur stort det var 1912 har inte gått att få fram. När Albert hastigt avlider 1934 återstod 4000 kr att betala och då hade han årligen erlagt räntor och amorteringar.

Hällen var bebyggt tidigare

Det är ingen öde tomt man flyttar till. Här finns två små hus: en stuga på ett rum och kök och ett svinhus. Stället bär namnet Hällen. Tugan som dittills hade bebotts av rättaren på Mariedal blir nu familjens hem flera år framöver. Det är trångt när sex personer – två flickor till: Svea och Inga föds här – ska samsas i utrymmet, men man

drömmer om det nya huset som ska byggas. Men först i tur står ladugården. På den får Albert lägga en stor del av sin arbetstid för att få djuren under tak. Här ska ju bli plats för hästar, kor, grisar och höns. Här måste bli ett dass och plats för vagnar, redskap, skörd och foder till djuren. Ett vagnslider med överbyggnad kommer senare. Av tre stora, växande granar inköpta av Olsson och Rosenlund för 50 kr, får man en präktig vedbod.

Flytt in i nya huset

Några år tar det och en otrolig arbetsinsats krävs för att få den nya bostaden klar. Men när familjen 1920 kan flytta in blir det nya boendet ett lyft för familjen Axelsson som det på samma sätt kom att bli för de många tusen egnahemmarna runt om i landet. Två våningar med mansardtak och källare blir det, ett hus av en modell, som vi ser runt om i bygden. Byggnadens kvalitet erbjuder än i dag de boende en fullgod standard.

Här för nu den lilla familjen fram till 1934 en gemensam kamp för sin existens. Säkert kräver tillvaron som småbrukare ännu större insatser än den som anställd på Menlösa gård. Tryggheten är nog obefintlig, men man är ju sin egen.

Mera mark för en dragligare tillvaro

Att klara sig enbart på egnahemmet är nästan omöjligt. Albert köper tillsammans med grannen Mauritz Sköld en ledig egnahemslott *Axelslätt* och får utnyttja marken vid ett torpställe *Pliktstugan* i bolagets skog - mot att han inhägnar marken och sköter dess del i väghållningen av landsvägen genom området. Genom att dessutom arrendera marken av egnahemmet *Norrebo* blir Albert litet av storbonde i trakten. Nu finns minst fem kor och ett par kvigor. På åkern odlas vall och säd, potatis och ärtor till avsalu. Säden måste förvaras torrt och vaktas mot hungriga råttor. För malning åker man första tiden till väderkvarnen i Helgesta och sedan till Aske. En ansvarsfull uppgift är att härberga föreningsgalten, som skall tjänstgöra då småjordbrukarna kommer med sina sugor.

Det blir Huldass uppgift att på Hötorget i Stockholm bjuda ut produkter från Hällen och andra hushåll i Mariedal. Hon åker till staden med varor på tisdagsmorgonen och återvänder först på lördagskvällen. Övernatta får hon göra hos bekanta i staden. Hon säljer färskpotatis, gröna ärtor och åkerärtor. Svamp, bär och liljekonvaljer finns i mängd i skogen, men de måste plockas. Det är till stor del barnens uppgift att se till att detta blir produkter, som modern kan förvandla till välbehövliga kontanter. För ekonomin är inte lätt att klara även om alla drar sitt strå till stacken.

På flickorna ankommer inte bara detta utan att efter förmåga laga mat, städa, sköta djuren och allt annat. Den yngsta - Svea - minns uppgifterna att bära in ved, att sköta smågrisar och kalvar och se till att maten värms åt dem. Efter sju års ålder kräver skolgången sitt. Genom skogen till Negelstena skola går man de första två åren och sedan landsvägen till Kyrkskolan för de följande fyra.

Väghållning och skogskörslor för att få extra inkomster

Trots djuren och de ganska stora markerna måste Albert ha flera bisysslor. Väghållningen, som vid denna tid ligger på lansbygdens jordägare, sköter han för egen räkning och för *Olsson och Rosenlund*. Han har förkörsrätt till den avverkning som bolaget gör och kör ett antal år timret till Negelstena

brygga. Senare åtar han sig i stället körning av skogsprodukter från Draget vid Bålsta till Håtunaholms brygga. Detta är ett vinterarbete som börjar dagen efter trettondagen och håller på så länge väglaget tillåter.

Häst gäller hela tiden, för Albert köper ingen traktor. Klockan fem stiger han upp för att hinna en och en halv vända på dagen. Den andra dagslasten får vänta intill Kvarnibble tills han fortsätter resan nästa dag. Sitt eget vedbehov - bolaget har ju avverkat Hälens egen skog - får han fylla på i Håbo häradsallmännings skog bortåt Bålsta. Han är som markägare själv delaktig i skogen men frakten hem tar stor del av arbetstiden.

Solidariteten mellan egnahemmarna

Varför fortsätter han inte sin körsel åt bolaget som han har förkörsrätt till? I allmänhet tycks egnahemmarna varit hjälpsamma och solidariska mot varan-

dra t.ex. om skörden slagit fel. Endast någon enstaka tvingas lämna sitt småbruk - kullbytterar - som Ivar Lo säger i Analfabeten. Men det finns gränser för solidariteten. En av brukarna erbjuder sig att göra skogskörslorna billigare åt bolaget än Albert, som ju hade förkörsrätt till sysslan. Det retar honom så till den grad att han aldrig mer tar på sig uppdraget utan väljer den mycket besvärligare transporten Draget - Håtunaholm.

Samhället ställer nya krav, som kan bli ekonomiskt betungande. Urinbrunn och tät gödselstad måste byggas för att undvika smittspridning till dricksvattnet. Troligen har familjen för de nya kostnaderna tagit upp nya lån. Sand och grus till gjutning hämtas vid en grustäkt intill Alby gård. Minsta flickan Svea följer med far vid hämtningen.

Det hårda arbetet löper på i drygt tjuugo år. En katastrof drabbar dock familjen, då Albert hastigt går bort 1934.

Svea Gustavsson har berättat om livet på Hällen

Allt det här och mycket mer minns Svea Gustavsson. Hon drar sig lätt till minnes grannar i egnahemmen från början av seklet. Några kunde i början utnyttja ett befintligt hus som i *Kämsta*, *Durktorp* och *Långvreten*. Andra måste bygga nytt som i *Svängsta*, *Ångsbo*, *Kyrkbytorp* och *Norrebo*. Nu är hon en av de få kommunbor, som ännu kan berätta om en uppväxt i ett egnahem.

Efter att med familj ha flyttat till ett annat egnahem - *Stenbacka* i Västra Ryd - övertar hon och maken *Hällen* 1967. Här bor hon ännu som pigg pensionär och lagar sin mat på den vedspis hon absolut inte vill avvara. Svea anser, att egnahemsreformen har varit till stor glädje för hennes egen familj och för Sverige i stort. Ibland kunde dock livet som egen småföretagare vara hårdare än till och med det som statarna levde.

Friheten hade sitt pris. Det kunde hända att statarbarnen i skolan hade vetebröd med pålägg med sig till frukostrasten medan Hällenbarnen fick nöja sig med mörkt kornbröd med flott.

Nu är sonen Yngve fastighetens ägare och driver vid sidan om en anställning en mindre såg på gården. Marken är utarrenderad till en granne i det närbelägna *Vägängen*. Att livet i detta egnahem verkligen haft den goda effekt, som Nordisk familjebok påstår - skapat en god medborgaranda - är det lätt att konstatera.

Småbruket Ekboda vid Bro

Ekboda, f. d. arrendegård, 2 minuters väg från Bro järnvägsstation. Fullt tillräckliga byggnader. Arealen 21 tld [tunnland]14 kpld [kappland] prima, bördig, välskött åker, 9 tid 16 kpld skog. Pris: 12,455 kronor. [Huset ovan är borta och ersatt med annat.]

Småbruket Kockbacka vid Bro

Kockbacka, utgård, nybyggda större boningshus och ladugård. Mycket solidt byggt. Beläget alldeles bredvid järnvägsstationen och stora landsvägen. 30 tld prima välskött åker, 20 tld 4 kpld skog. Pris: 17,780 kronor. [Ladugården riven - där ligger nu brandstationen i Bro.]

Kocktorp, f. d. arrendegård, präktiga, delvis nya byggnader och 6 minuters väg från Bro järnvägsstation. Lämpar sig särskildt för större trädgårdsmästari i förening med jordbruk Arealen 19 tld 6 kpld åker af bästa beskaffenhet. Skog 31 tld. Pris 13,402 kr.

I trycksaken finns också ett antal allmänna uppgifter om Bro.

Bro vid Vesteråsbanan.

Å det Sparreska godset Bro tillhöriga utgårdarne Hernevi och Husby, beläget 3 1/2 mil från Stockholm och omedelbart intill Bro järnvägsstation och Bro ångbåtsbrygga, vid Mälaren, har bolaget i år sålt ett betydligt antal torpställen och arrendegårdar.

För närvarande finnes endast ett fåtal kvar, och följer beskrifning på desamma härnedan. På grund af sin närbelägenhet till hufvudstaden och egen järnvägs- och ångbåtsstation,

ha dessa ställen, bebyggda som de äro, varit mycket begärliga. Jorden är i regel af bästa beskaffenhet och väl skött, består af såväl lermylla och svartmylla på lerbotten och i enstaka fall sandjord. Skogen är vacker, och präktiga betesmarker finnas på en del lotter.

Mejeri, handelsbod och slaktare finnes på platsen, likaså tegelbruk samt ångsåg. God tillgång på arbetsförtjänst hela året om, synnerligast vintertiden.

Intresseväckande forskningsområde

Att söka rötterna till det egna hemmet eller fastigheter i tidigare släktled borde kunna vara ett forskningsarbete lika spännande som släktforskningen. Många av forskningsobjekten i Upplands-Bro kommun skulle troligen då bli egnahem. Ännu dolt för eftervärlden är också det som hände med *Hem på landets* köp av Kvarnibble.

Selma Lagerlöfs tankar i *Nils Holgerssons underbara resa* är representativa för många intellektuellas romantiska syn på småbrukarna:

Det är bara de, som gå böjda under det eviga arbetet med jorden, som kunna hålla det land uppe från tid till tid.

Källor till artiklarna om egnahem

Förutom det omfattande källmaterial som jag 1979 använde för min 60-poängs uppsats 1979 *Egna hem till mindre bemedlade arbetare på landsbygden*.

- Gunnar Broberg: *Oönskade i folkhemmet*.
- Maj Hallberg: *En arbetarkvinnas liv*.
- Mats Morell: *Det svenska jordbrukets historia 4. Jordbruket i industrisamhället*.
- Per Sondén: *Hugo Tamm till Fånö*.
- Elisabeth Tegner: *Inventering av kulturhistoriskt intressant bebyggelse i Upplands-Bro*, 1973.

Material ur samlingarna i KB (Kungliga Biblioteket), Föreningen för Stockholms företagsminnen, Landsarkivet i Uppsala och Stockholms Lantmäterienhet.

Besök UKF.s hemsida med nya adressen www.ukforsk.se .

Där får du riklig information om vår lokala historia som ofta också är rikshistoria. Här följer ett urval av ämnesorden:

Almarestäket
Dalupproret 1743

Demokratin på 1700-talet
Fornborgar
Fornsigtuna
Grafitgruvan
Granhammarsmannen
Hembygdsboken 1820
Hålvägar
Håtuna krönikebok

Håtunaleken
Jordeböcker
Jungfrukrogen
Kartor
Kommunikationer
Kravaller 1810
Labyrinter
Låssa kyrkas arkiv

Ortnamn
Ortsbor berättar
Runstenar
Rösaring
Rövärgrottan
Skålgropar
Vikingar
Ångbåtar

AB Helios beskrifning öfver småbruk och trädgårdstomter 1911

Du som är intresserad kan pröva att höra av dig till rikstelefon 3624 eller allm. tel. 8684. Väntar du dig brefsvar när du skriver till bolaget på Vasagatan 20 i Stockholm ska du bifoga dubbelt porto, men kanske väntar du ändå förgäves.

Texten i bolagets trycksak skiljer sig inte specialt mycket från nutida *säljtexter*. Språket naturligtvis, men argument och löften känns förvånansvärt aktuella.

I brevet på föregående sida upplyser Ryman om att han ett år tidigare till Egnahemsbolaget Helios lämnat en ansökan om egnahemslån tillsammans med kontrakt på inköpt jordbrukslägenhet m.m. Kontraktet visar att han köpt jordbrukslägenhet av greve J. Sparre på

Brogård. Eftersom han trots förfrågningar inte fått någon som helst upplysning om sakens utgång, frågar han:

Är ansökan jämte kontrakt inlämnad till Egnahemskommittén och när har det i så fall skett? Om kon-

traktet finns hos kommittén ber han att få det återsänt, så att han kan lämna in en ny ansökan med erforderliga garantier.

Det borde ha varit egnahemsbolaget Helios och inte Hushållningssällskapets egnahemskommitté som beviljat ett sådant lån. Det har inte varit möjligt att följa ärendets fortsatta behandling och få klarhet i om lånet beviljats, men 1913 byggdes på fastigheten *Bergliden* ett mindre bostadshus och en ladugård. 1949 uppförde Bror Aug. Ryman en större bostad på fastigheten för vilket han beviljades ett egnahemslån. Vid den tiden har dock villkoren ändrats och ansvaret för lånen lagts på *Kungliga bostadsstyrelsen*. Tydligt bedömer man inte där den sökande – nu 63 år – som överårig.

Förminskad bild av första sidan av bolagets broschyr. (Efter original hos Kungliga Biblioteket.) Utöver allmänna säljtexter innehåller den också annonser om småbruk och tomter som är till salu. Jag återger några av dem från Upplands-Bro.

Småbruket Fredriksberg vid Bro

Fredriksberg, arrendegård, 2 km från Bro järnvägsstation. Präktiga byggnader, nya, fullt tillräckliga. Arealen 42 tld 23 kpld utmärkt åker, 39 tld 14 kpld skog. Pris: 19,410 kr. [Ladugården vid Fredriksberg är numera riven.]

Ladugård vid småbruket Fredriksberg vid Bro

Sandhagen, f. d. arrendegård, 5 minuters väg från Bro järnvägsstation Fullt tillräckliga byggnader, som dock delvis tarfva reparation. Arealen 24 tld 15 kpld åker, bra jord, samt 21 tld 1 kpld skog. Pris: 13,128 kronor.

Svea Gustavsson med barnbarnet Marielle utanför Hällen 1999. Foto: författaren.

Hemmavid med samtalets och arkivens hjälp

Efter mina två tidigare bidrag av mer teoretisk art, kan jag nu rikta fokus mot vår kommun.

Jag vill bland annat med Svea Gustavssons hjälp visa Dig de förändringar som bygden genomgick tack vare en social reform som startade med ett riksdagsbeslut 1904.

Upplands-Bro skulle se betydligt annorlunda ut om inte de statliga lånen hjälpt människor under små ekonomiska förhållanden att skapa sig bättre levnadsvillkor. De fick fortsätta sin hårda kamp för tillvaron men la grunden till framtida socialt avancemang.

Utän tvivel höjdes landsbygdens bostadsstandard enormt och de bostäder som byggdes har i vissa fall dugt åt 2000-talets befolkning.

I Landsarkivet i Uppsala kan den intresserade finna mängder av material: skrivelser till och från Hushållningssällskapets egnahemsnämnd, lånekort, sockenkort över

ansökningar, liggare över löpande ärenden m.m. De flesta rör socknar i norra Uppland men de som gäller de fem kommuner som senare bildade Upplands-Bro, är många nog för att utgöra ett rikt studiematerial.

Vi har en koncentration av egnahem i Bro och Håbo-Tibble, där ju kolonin Mariedal låg. Även i Håtuna och Västra Ryd finns ganska många men få i Låssa och Stockholms-Näs (Kungsängen).

Kanske finns Ditt hus eller barndomshem bland dessa?

Följ med på en resa i vår kommun!

Kanske finner Du i detta lilla urval några bekanta namn på hus som står där än eller andra som utvecklingens vind sopat bort. Inom parentes anger jag namnet på den som fått egnahemslånet, eller någon som tidigt övertagit huset. Det här är bara ett litet urval. Själv kan Du sä-

kert hitta ytterligare några av de femtiotalet ursprungliga egnahemmen i Upplands-Bro.

Vi startar i Håtuna med *Häradsbro* (Persson), *Thetorp* (Mårdell), *Berga* (Andersson).

I Håbo-Tibble (förutom Mariedal) *Solbacken* (Möller), *Vägängen* (Karlsson), *Smällan* (Sandstedt).

In på Svea Livgardes område i Västra Ryd finns namnen *Norra Kärrboda* (Svenning), *Stenbacka*. (Gustavsson).

I Bro samhälle finner man *Gunnebo* (Norman), *Dorisborg* (Pettersson, telefonväxeln), *Ekberga* (E. Karlsson) och utanför samhället *Ekboda* (Lundvall), *Ångsholmen* (Lötmark), *Furuberg* (G. Andersson), *Hernevi soldattorp* (Borg) och *Skeppartorp* (Enqvist).

I Låssa *Lugnet* (Hedström) och slutligen i Stockholms-Näs *Korsängen* (Pettersson, Sundblad).

AB HEM PÅ LANDET

50 år

Bolaget bildades 1899 och var ett av många som nappat på egnahemsidén. 1907 fick det sitt första lån från jordförmedlingsfonden. Man gav också ut aktier på 50 kr att köpas av allmänheten och fick så ett betydande aktiekapital. Styrelsen, som själv såg sitt bolag som rent ideellt, innehöll vid starten många kända profiler som *L.M. Ericsson* och *Natanael Beskow* men här fanns också en *mek.arbetare* och en *bokbindare*. *Mariedal* och *Kvarnibble*

var två av fåtalet fastigheter som inköptes för att styckas till småbruk.

Främst ägnade man sig åt att köpa in, stycka och försälja områden i Stockholms närområde. Säkert känner Du till några av dem: *Solhem*, *Duvbo*, *Skälby*, *Älvsjö*, *Tullinge*. Det rörde sig här om skapandet av tusentals nya förortsfastigheter. När bolagets låneverksamhet upphörde 1948 och Bostadsstyrelsen tog över verksamheten hade bolaget lämnat ut lån på drygt 13 milj. kronor

till 3 811 egnahem. På dessa bodde då 11 852 personer. Idag kan man nog instämma i *Nordisk familjeboks* spådom, att egnahemmen – åtminstone här – skulle bli en sparböss för framtiden.

I samlingarna på *Stockholms företagsminnen* finns massor av tillgängligt material om *AB Hem på landet*. Det finns i kartonger förvarat ett digert material om de nämnda förorterna, men inget om *Mariedal* och *Kvarnibble*. Uppgifter om bolagets grundande och om dess verksamhet kan man dock finna i en minnesskrift, som gavs ut 1949.

Så här bildades egnahemmet Hällen, Kyrkbyn 4:8 i Tibble socken

Eftersom Hushållningssällskapet inte hade något med bolagets utlåning att göra, går det just nu inte att hitta ansökningshandlingar från *Albert* och *Hulda* och de andra egnahemmarna på *Mariedals* eller *Kvarnibble* marker. Här återstår ett framtida detektivarbete. Kanske kan Du som läsare bidra med uppgifter.

Kartan på nästa sida är hämtad från *Stockholms lantmäterieriet*. Den är gjord 1912 och visar de nya ägor som uppkom, då lantmätaren *M. Mörtzell*

gjort uppstyckningen av marken i *Mariedal* för de nya egnahemmen. Den kan vara något svår att tyda bland annat på grund av ny vägsträckning genom området på 1930-talet.

Man ser att bolaget delat upp området i tjugo lotter, som får fastighetsbeteckningar från *Kyrkbyn 4:2 – 4:21*. *Hällen* bör vara område *Eg* benämnd *Kyrkbyn 4:8*. En del lotter är så små att där inte rimligen kan ha skapats ett egnahem. Nedan beskrivs *Axelssons* ursprungliga fastighet. Troligen har därefter flera lotter slagits ihop och

mark köpts till från andra markägare. Så bör förutom *Hällen*; *Kämsta*, *Ängsbo*, *Backebo* och *Durktorps* ha blivit bärkraftiga småbruk.

Andra egnahem torde vid samma tid skapats genom köp av mark från gårdar runt om som *Ålsta* och *Jädra*. Ett tiotal har byggnadsår 1910 – 1920. Det var vid den här tiden populärt vid de större jordbruken att sälja av mark. Då gällde det främst torpställen som låg avsides eller annan mark av mindre värde för gårdens skötsel, för att med det nya kapitalet rationalisera den egna gården.

Hemmanslotten lit. Eg har erhållit

<i>Åker och tomt</i>	1 34 30	500	671 50
<i>Skogs- och betesmark</i>	3 05 80	100	305 80
<i>Impediment</i>	2 -		
<i>Summa</i>	4 42 10		977 30

Klipp ur förrättningshandlingen från 1912 för hemmanslotten littera *Eg*. (*Hällen*)

- Åker och tomt är drygt 1,34 hektar
 - Skogs- och betesmark ca 3 hektar
 - Impediment, det vill säga mark som inte går att bruka 0,2 hektar
- Värdet på marken är uträknat till 977:30 kr.

(Av de här uppgifterna kan vi förstå att man för att få en bärkraftig enhet måste ha köpt till jord.)

Riksdagen hade förutom betydande belopp för långivning anslagit medel till en *jordförmedlingsfond* för inköp av mark till egnahem och inrättat *jordförmedlingsbyråer*. Det är möjligt, att *Albert* och *Hulda Axelsson* fått vetskap om *AB Hem på landet* genom en sådan.

De som inte sökte lån genom bolag och föreningar hade att vända sig till det Hushållningssällskap, som fanns i varje län. Dess egnahemskommitté (senare egnahemsnämnd) granskade noga den sökande och ansökningshandlingarna. Det fanns också lokala nämnder som *Bro-Håbo egnahemsnämnd* med god personkännedom.

Om lån beviljats skulle egnahemmet besiktigas. Det skedde oftast genom ett ombud – troligen en polisman – för *Konungens befallningshavande* = *landshövdingen*.

Alla lån som nämnden beviljade var inte avsedda för nybildning av jordbruks – eller bostadsfastighet, där det i början fanns en högsta gräns på 6000 kr. Många lån kunde vara på några hundra kronor och kunde rubriceras:

- U. uppskovslån
- P. premielån
- Fb. förbättringslån
- K. krislån

Det senare var förmodligen en typ av lån som tyvärr många tvingades utnyttja.

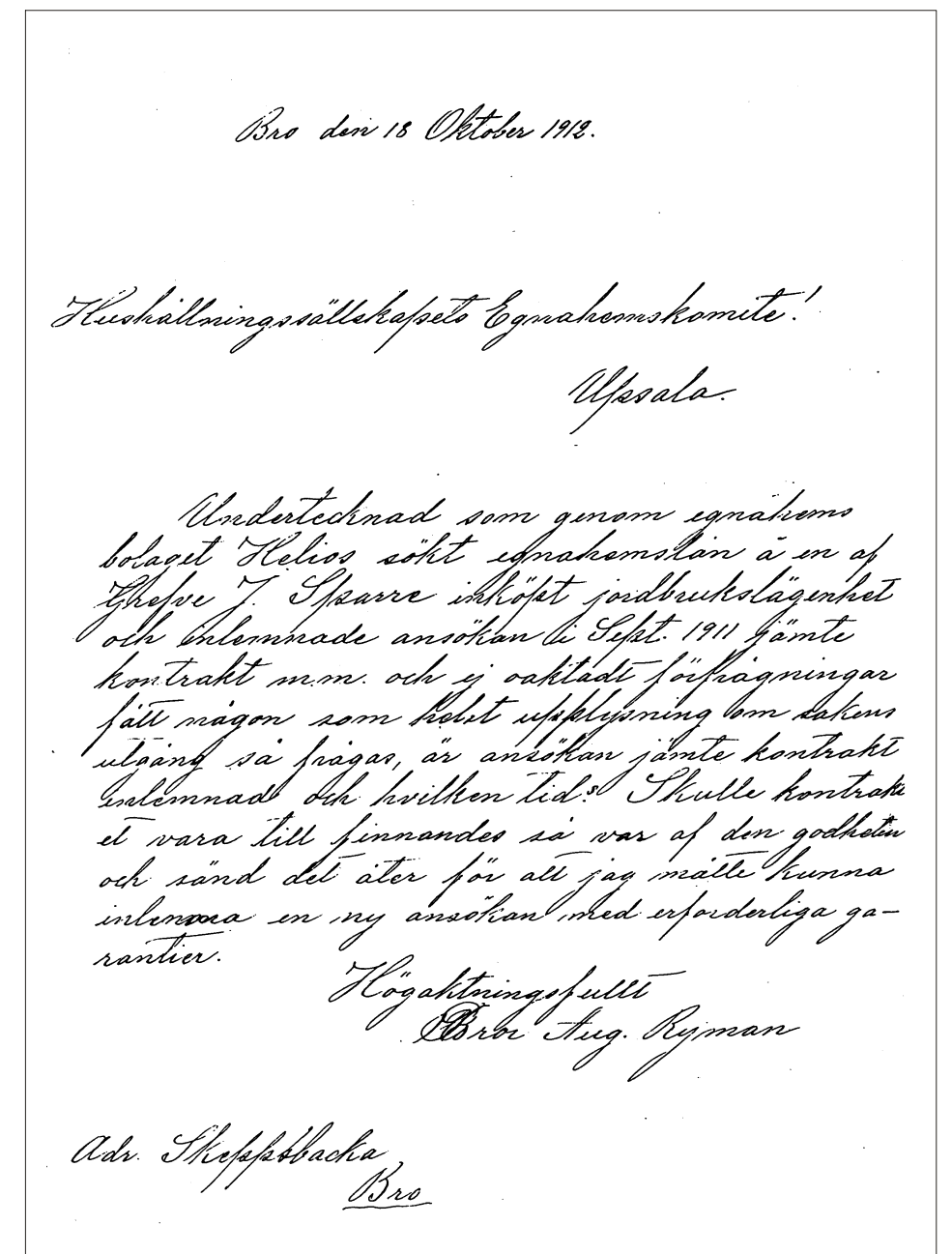
Det skedde alltså en noggrann granskning av dem, som sökte egnahemslån. *Landsarkivet* i *Uppsala* har årsvisa förteckningar över beviljade och avslagna ansökningar.

Byråkratin kunde vara ett hinder

Ibland finns anteckningar om skälen till avslagen. *Skogvaktare C A Ryman* boende i *Skeppsbacka* i *Bro* hade sökt egnahemslån, men fått avslag. Som skäl angavs ”överårig”. Som regel skulle man inte för att beviljas lån vara över 50 år.

Skeppsbacka i Bro den 18 oktober 1912

Lånebyråkrati i den högre skolan drabbar *Bror August Ryman*. Då liksom nu gäller det att hitta de rätta orden och skicka dem till rätt instans om det ska bli det resultat man vill. Vi vet inte hur det gick för *Ryman*, vilken väg hans brev vandrade i byråkratin om han fick något svar eller ej. Här finns plats för mera forskning. Arkiven är många och innehåller ibland det minst anade.

Byråkratin väl utvecklad redan för 100 år sedan

I boken "DEN SVENSKA EGNAHEMSRÖRELSEN HANDBOK UTGIVEN AV NATIONALFÖRENINGEN MOT EMIGRATION" från 1915 får man bland mycket annat intressant gällande bestämmelser för erhållande av egnahemslån. Regelverket är omfattande. Det här är några av de krav, som ställdes.

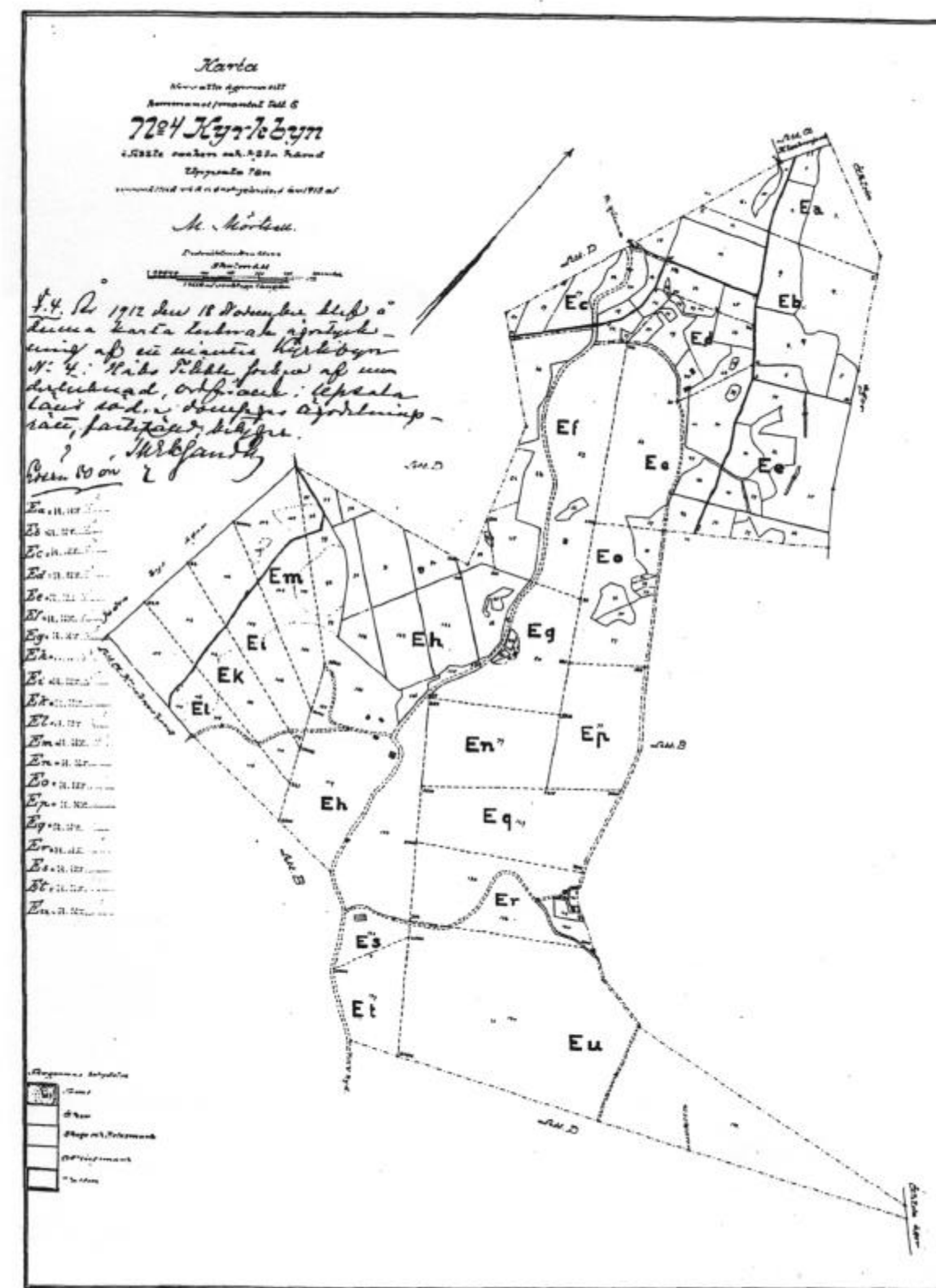
Den lånesökande ska ej vara yngre än 21 år och som regel ej över 50, man eller kvinna. Trovärdig person ska kunna intyga att sökanden är känd för sparsamhet, nykterhet och hedrande vandel samt ha sin utkomst huvudsakligen av kroppsarbete.

Egnahemslånen utlämnas av hushållningssällskap, bolag och föreningar, som bildats för ändamålet. Den sökande måste lämna en skuldförbindelse,

intecknad i fastigheten. Fastigheten belånas till minst hälften och högst fem sjättedelar av en fastighets värde; tre fjärdedelar om det enbart gäller bostadslån. Det finns en amorteringsdel som löper på 29 år med en ränta på 3,6 % och en lika stor stående del. Den senare måste vara betald senast fem år efter amorteringsdelen.

Det var alltså klara och stränga regler som Ivar Lo Johanssons far, Albert och Hulda Axelsson vid Hällen liksom drygt 100 000 andra egnahemmare i riket hade att rätta sig efter. Här kan Du se en del av första sidan på Hushållningssällskapets i Uppsala län ansökningshandling, dock ej från vår kommun.

Det finns tre sidor till. Byråkratin var väl utvecklad redan för hundra år sedan.

Lantmäterikartan från 1912 visar uppstyckningen av Kyrkbyn Nr 4 i Tibble socken. Tomten märkt med Eg i mitten av kartan är den fastighet som redan 1912 var bebyggd och kallades Hällen, Det är fortfarande den plats där Svea Gustavsson bor. Efter originalkarta i Stockholms lantmäterienhets arkiv.

Uppsala 12/12 1906

No. 105.

Köpekontrakt af den 11/12 1906 Tillstånd

Till Uppsala läns kungl. hushållningssällskap.

Undertecknad får härmed vördsamt anhålla, att i enlighet med bestämmelserna i Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse angående egnahemslånerörelsen af den 17 Juni 1904 samt Hushållningssällskapets reglemente för samma rörelse bekomma ett egnahemslån till belopp af 3000 Tre Tusen kronor för inköp af En Tomt lägenhet inom Fumbo socken och Parbo härad.

Till stöd för min ansökan får jag dels hänvisa till omstående uppgifter med därtill hörande bilagor, dels ock bifoga följande handlingar, nämligen:

- ✓ a) köpekontrakt angående den lägenhet hvarom fråga är;
- b) i två exemplar plan till ny-om- byggnad å lägenheten jämte kostnadsförslag;
- c) beräkning angående kostnaden för anskaffande af kreatur, inventarier och husgeråd;
- ✓ d) ålders- och fräjdetyg;
- e) intyg om att undertecknad är svensk medborgare;
- ✓ f) intyg af två trovärdiga män angående undertecknads yrke och vandel;
- g) intyg af två trovärdiga män angående undertecknads ekonomiska ställning;

Häradsbro i Kvarnibble, Håtuna.

Areal: Totalt 22 ha, därav 16 åker, 6 skog. Taxeringsvärde för jorden 15.700 kr, skogen 800 kr. Jordart: Mullhaltig lera, barrskog.

Manbyggnad av trä, uppförd på 1927. Moderniserad 1934. En våning och mansardvåning, 2 lägenheter, 3 rum, 2 kök. Centralvärme, varmvatten, elsljus samt vatten och avlopp. Stall, ladugård, loge, vagnslider och magasin uppförda 1923. 2 häst, 6 kor, 2 ungdjur, 1 svin, 130 höns. Två km till busshållplats, 7 km till järnväg.

Gården kom i släktens ägo för ca 100 år sedan genom nuvarande ägarens morfar. 1922 tillträdde nuvarande ägaren efter sin faders sterbhus.

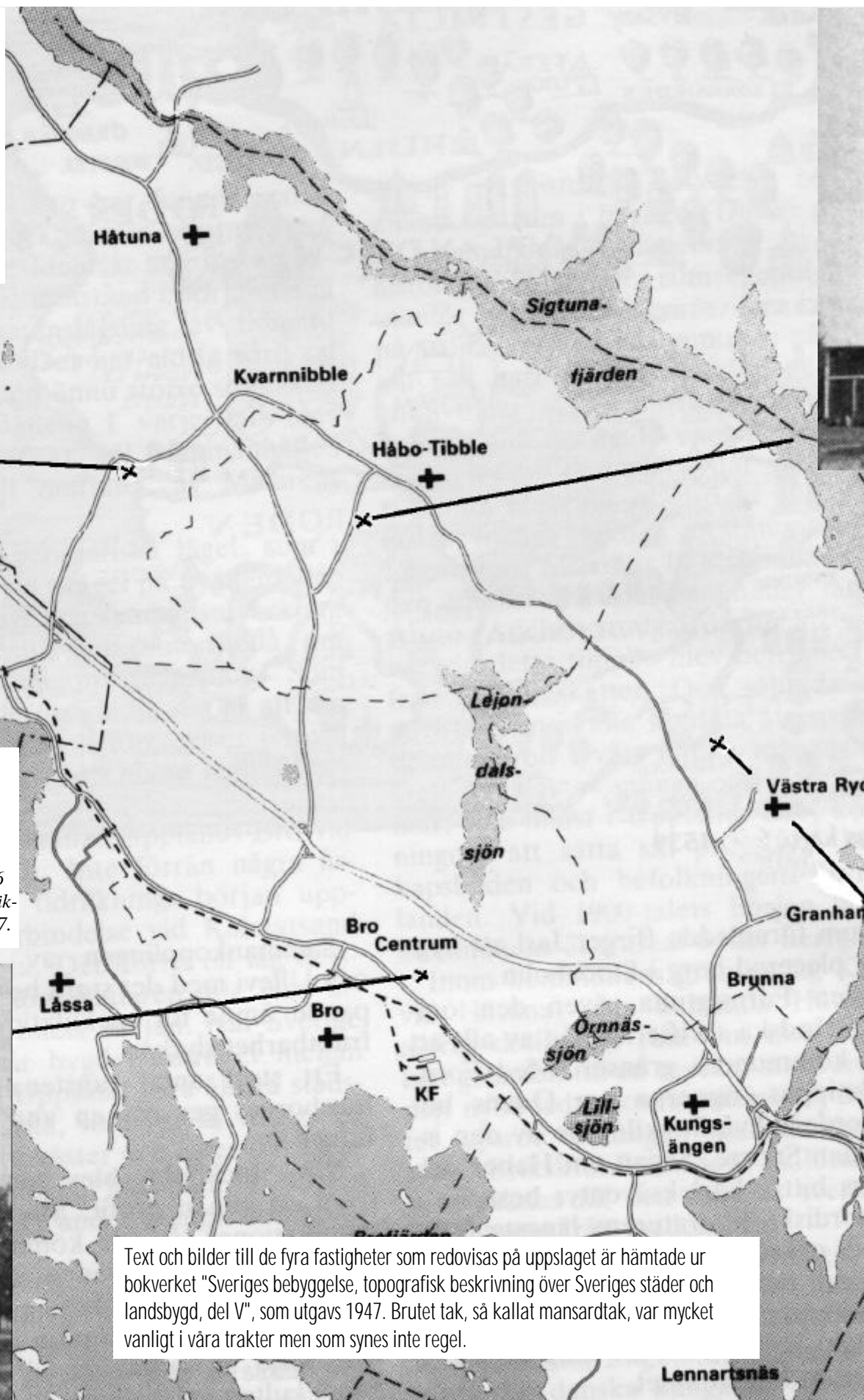
Nuvarande ägaren köpte gården 1922 från Håtunaholm. Ägare, lantbrukare Evert Gust. William Persson född 1900 i Håtuna.

Ekboda, Hernevi 6:6, Bro, så som egnahemmet såg ut 1945. Nu finns en tillbyggnad.
Areal: Total 15 ha, därav 10,5 åker, 4,5 skog. Taxeringsvärde 16.300 kr, därav jord 15.600, skog 700.

Mullrik morän på moränmo. Skogsbeståndet är gran- o. tallskog.

Manbyggnad av trä uppförd 1933. 1 våning o. mansardvåning. 2 lägenhet 2 rum, 2 kök. Elsljus, vatten o. avlopp. Stall, ladugård o. loge av trä, uppförd 1936. 2 hästar, 6 kor, 2 ungdjur, 3 svin. Gården ligger 1 km från järnvägstation. Gården har varit i släktens ägo sedan 1797. Nuvarande ägaren, fru Anna L. Lundvall f. 1909 köpte den 1937.

Text och bilder till de fyra fastigheter som redovisas på uppslaget är hämtade ur bokverket "Sveriges bebyggelse, topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd, del V", som utgavs 1947. Brutet tak, så kallat mansardtak, var mycket vanligt i våra trakter men som synes inte regel.

Vägängen i Håbo-Tibble.

Totalt 18 ha, därav 12 åker, 6 skog. Taxeringsvärde; jord 17.400 kr, skog 1.400 kr. Mullhaltig lerig sand. Skogen är barrskog.

Manbyggnad av trä uppförd 1913. Moderniserad 1936. 1 vån o vindsvåning. En lägenhet 3 rum och kök. Elsljus, vatten och avlopp. Stall och ladugård uppförd 1913, loge och magasin uppfört 1914. 2 hästar, 3 kor, 2 svin. Gården ligger 9 km från järnvägstation. Nuvarande ägaren köpte gården 1922. Ägare fru Anna Fredr. Strandberg född 1897 i Håbo-Tibble församling. Ägaren är ledamot av skolrådet.

Norra Kärrboda, Tranbygge, Västra Ryd.

Totalt 9 ha därav 5 åker och 4 skog. Taxeringsvärde jord 8.300 kr, skog 500 kr. Mullblandad lerjord, skogen är barrskog med inslag av björk.

Manbyggnad uppförd 1916 med två lägenheter. 3 rum, 2 kök, hall, elsljus. Stall, loge, ladugård, tvättstuga uppförda på 1800-talet. 1 häst, 2 kor, 1 ungdjur, 2 svin. Gården ligger 1 km från busshållplats. Nuvarande ägaren, lantbrukaren Karl Oscar Andersson född 1855 i Västerhaninge församling, köpte fastigheten 1947.

